

Bloudění Šumavou

Několik poznámek k *Šumavě umírající* a *romantické* Josefa Váchala

— Ondřej Váša —

Šumava [...] působí jako melancholická píseň, která nezadržitelně proniká do srdce. Bez přestání se před námi rozprostírají lesy a slatě a vyprávějí nám eposej, která nemá obdoby, eposej o zaniklém a zanikajícím obřím rodu, který nechala příroda vyrůst a pak ho nemilosrdně zničila.

(Klostermann 1986: 123)

Je příhodnější Váchalovou *Šumavou umírající a romantickou* (1931) listovat, nebo ji číst? Popřípadě – je adekvátnější touto do slova a do písme velkolepě pojatou knihou listovat namátkou, či respektovat sled do textu vložených (či z textu vyčnívajících?) dřevorytů, přijmout jednoznačnou chronologii, a tedy i dramaturgii stránkování? Svým způsobem je to jedno (ale už tato lhostejná bezradnost je příznačná) a pochopitelně lze také poměrně lakonicky odpovědět, že jde bezbolestně obojí. Otevřena takovou otázkou se však Váchalova *Knih*a básní, úvah a líčení zanikajících krás Šumavy může jevit namísto díla, jež by vyjadřovalo „skutečného ducha Šumavy“ (Musil 2007: 143), naopak jako kniha, která Šumavu inscenuje jako jistý typ fantazmatu. V rámci Váchalova psaní je rovněž o vložených dřevorytech možné zopakovat Ajvazův

postřeh, byť vytržený z poněkud jiného kontextu, totiž že prostřednictvím Váchalových obrazů „se skutečnost zjevuje jako cosi, co je stejně přízračné jako snové chiméry: listy, na kterých Váchal vypráví o svých setkáních se šumavskou přírodou, nejsou o nic méně fantastické než listy, na kterých se hemží shluky astrálních těl“ (Ajvaz 1994: 154).

Dodejme hned na začátku, že Váchalova Šumava je knihou, která jen velice nesnadno nabízí možnost systematické interpretace. Je křížencem mezi cestopisem, deníkem, přírodopisem, turistickým průvodcem a tryznou za mizející krajinou, sama o sobě jistým typem velkolepého torza plánu sepsat *Českou theosofii* a věnovat Šumavě komplexní text, který by zohlednil i její mytologii (čehož odštěpek představuje „malá“ *Očarovaná Šumava* z roku 1929). Váchal navíc v rámci více než stostránkového textu plně uplatnil svou schopnost spílat čemukoli v dohledu a pro tuto potřebu využít takřka jakoukoli municí. Přesto se nelze ubránit dojmu, že kromě všudypřítomného příklonu k vyzdvížení živlů (zvláště vody¹) a divokosti, která je v jeho pojetí neřízeným koloběhem zrodu a tvárnosti a především pak zanikání a dekompozice, je jeho Šumava prostoupena intenzivní honbou za obrazy, jejímž nejpozoruhodnějším výsledkem jsou Váchalovy v českém kontextu poměrně ojedinělé výjevy lesů a slatí. Srovnáme-li je například s lesy formulovanými Mařákovou speciálkou a jejími následovníky, pak ihned vynikne zásadní rozdíl; zatímco u Julia Mařáka a jeho žáků se setkáváme s lesy, jimiž lze projít a uprostřed nichž se lze ocitnout, s lesy, které samy o sobě podléhají secesní, symbolické či alegorické tvárnosti, u Váchala naopak čelíme lesům, které jsou z principu neprostupné a kompoziční rozvrh naopak ztrácejí. Z Mařákových lesů lze vyjít a později se do nich vrátit. Do Váchalových lesů lze naopak jen velmi obtížně proniknout. V důsledku tak vždy stojíme *před* nimi jako před rezistentní hradbou, a spíše než by takový výjev vyjadřoval zduchovnělost přírody či setkání poutníka s ní, představuje naopak nemožnost tuto hradbu proniknout.

Není úplně od věci připomenout skutečnost, že Váchal nachází jihočeské pohorí ve stadiu, kdy alespoň dle jeho vlastních nároků není ani tak umírající, jako již poměrně dlouhou dobu mrtvé. Vichřice z roku 1870 a následná kůrovcová kalamita zcela pozměnila jak podobu

1 „Nerozlučně s osudem lesů, slatí a vod je spjat osud Šumavy. Celé kouzlo její spočívá právě v pochmurnosti z vlhka, páry, vody a mlh pochodící a tvořící nikde u nás i v Evropě se nenalézající řiši smrti, ponenáhleho zmirání vegetace mokrem“ (Váchal 2008: 41). „Spokojen jsem jedině v místech, kde prapůvodní boj o život dosud zuří, kde vegetaci a tvorům vlastní a přirozený zánik jest schystán, kde živly neomezeně kralují a stop po člověku málo“ (ibid.: 37).

samotných kopců, tak v širším hledisku i demografickou skladbu obyvatel a způsob jejich dosavadního života. Karel Klostermann tuto zásadní a nevratnou proměnu charakterizoval už v roce 1890 ve svých *Böhmerwaldskizzen*:

Říkáme si: je tady hezky, ale už to není naše Šumava. Určitě se sem přistěhovali i milí, dobří lidé odjinud, ale naše lidové typy vymizely. Buď už někde odpočívají na věčnosti, nebo se přizpůsobili novým poměrům. Ti, kteří se přizpůsobit nedokázali, hledí ostýchavě i tupě na všechno nové: nedovedou to pochopit, připadají si, jako by ztráceli domovskou půdu pod nohama. Nemnoho vysokých stromů, které tu úmyslně byly ponechány jako vzorky zašlé, do nenávratna zmizelé doby, rozvázně a smutně potřásá svými tmavozelenými větvemi, jako by vzpomínaly hekatombly vyvražděných bratrů a druhů.

(Klostermann 1986: 12)

Váchalův stesk po zanikající či spíše zaniklé Šumavě je tak steskem po něčem, co sám neměl možnost vidět, uvážíme-li, že jeho první důkladná návštěva Šumavy se datuje do roku 1905. Vystupuje v jeho podání jako skoro až personifikovaná krajina zármutku, se kterou se Váchal minul, jako neurčitý objekt touhy, který sám o sobě nemá přesné kontury – a tak vyvolává hlad po obrazech, lépe řečeno vyvolává obrazy. Nelze si nevšimnout, že celý Váchalův text je veden právě touto snahou nacházet a především definovat obrazy, které sice mají prostředkovat ztrácející se autenticitu měnící se krajiny, ale jejichž garantem je v posledku literární či výtvarná předloha. Tedy cosi, čemu lze jen s obtížemi propůjčit konkrétní čas, který by uplýval, popřípadě přiřadit podobu, jež by měla schopnost stárnout a kolabovat. Povaha Váchalových cest tomu cele odpovídá: „Snem minulosti zlákan opustil jsem město, čas zživit prchle romantiky daleký, již opředena divoce je Šumava“ (Váchal 2008: 87).

Kromě Adalberta Stiftera či Karla Liebschera je to především již zmiňovaný Klostermann, který pro Váchala představuje rezervoár literárních obrazů, na které systematicky odkazuje a které ve svém textu variuje a přepisuje. Je to tedy doslova Klostermannova Šumava, již Váchal nachází v troskách a jejíž kýžená autenticita není odvozena z paměti či vyvolávána z pozůstatků krajinné katastrofy, ale z literární inscenace. Lépe řečeno – je to Klostermannova Šumava, kterou Váchal v důsledku nachází coby neodpovídající a nepodobnou, nikoli Šumava, kterou by radikálně vzato mohl popisovat coby zanikající.

Není také od věci poukázat na několik Klostermannových postojů, které Váchal sdílí a které zároveň tvoří výrazné osy jeho vlastního podání či metodiku přístupu k Šumavě jako takové. Je to jednak odpor k regulaci šumavské živelnosti:

Dále jí povídal, jak se nyní jedná o systemizování těchto širokých hvozdů, o odvodnění slatin, o pravidelné hospodářství. Malý že je proti těmto novotám, zvláště to odvodnění že se mu protivuje. Bůh dal les, prý říká, a dal slatiny, aby vlhko po celý rok se udržovalo a řeky v kraji se přebytkem vlhka živily; člověk prý se Prozřetelnosti do řemesla míchatí nemá.

(Klostermann 1956: 74)

Dále pak související snaha vyhnout se oficiálním trasám a vyhlídkám:

Jsou to podivní cestovatelé! Volí svědomitě cesty, které jim doporučují turistické příručky, stavují se a nocují v předtištěných restauracích a zájezdních hostincích, tu si prohlédnou kostel a tam navštíví vyhlídku, pokud ovšem není příliš vzdálena od předpokládané trasy.

(Klostermann 1986: 12)

A především snižená či přímo nemožná dostupnost a viditelnost na místech, kde o sobě dává nejryzejší Šumava nejvýrazněji vědět:

Tichý, němý večer; krajina bez obydlí, liduprázdná. [...] Podle cesty byl les nízký, velké stromy už dávno vysekané, ale dál nalevo nekonečný prales, místy až dosud zachovalý v hlubokých chráněných úvalech, houština, jíž nikdo nepronikne, černá, věčně mokrá půda, pokrytá většinou trouchelí, vodou nabobtnaným mechem, na nějž od let tisíce nepadl jediný paprsek slunečný; prales zcela jiného tvaru než v Podroklaní nebo dokonce na Boubíně, kde slunce přece jen nalézá přístup. Zde, v těchto úzlabinách pobočných toků Otavy, kde panuje věčně šero, nerostou stromy do šířky – je to samá klest, ovšem ohromně vysoká, ale sotva širší lidského těla. Zato jsou houštiny úplně neprostopné a bortící se, hniající pahejly a mrtvolý udušených, nedostatkem vzduchu v pravém toho slova smyslu zalklých smrčí a jich stejnému osudu podléhajícího dorostu tvoří skutečné záseky, jež noha lidská marně usilovala překročit.

(Klostermann 1972: 10)

Jak uvidíme níže, motivy neprostopnosti a znemožněné viditelnosti se u Váchala pravidelně opakují a zejména v případě mlh získávají rozměr romantické senzibility.

Jistý paradox tohoto hledání a lovu obrazů, což ovšem nevylučuje jeho nevyhnutelnost, se odráží už v rozporuplném charakteru Váchalovy reflexe vlastního putování po šumavských hvozdech. Ponechme stranou, že na jedné straně zarputile hledá samoty a místa, kde není citelná trvalá a regulující lidská přítomnost (a to v doprovodu věrného psa a věrné Anny Mackové), na straně druhé si neváhá vynachválit chvíli, kdy si konečně může pokojně zakouřit v blízkosti slatí – s trochou škodolibosti jako turista, který prostě nemá rád další turisty. V tomto ohledu by se snaha sejít z cesty a dostat se do lokalit dosud nepodrobených civilizací, popřípadě vydat se neznačenou cestou, jevila jako poměrně banální touha kolonizovat a dobýt kus vlastní panenské země.

Váchal každopádně směřuje mimo značené cesty do nitra hvozdů a ke slatím ještě z podstatnějšího důvodu: společně s pralesem, lépe řečeno v takových místech, kde je ponechán volný průběh divokému zániku a regeneraci flóry, spatřuje vlastní jádro Šumavy. Směřuje k místům, která sama o sobě implikují nemožnost pokračovat dále a která nabízejí, zvláště ve chvíli mlhavého počasí, až plochý dojem. Jinak řečeno – která sama až postrádají důvod k znázornění:

Jakmile po dešti zavěsí se jedenkrát na nebe mraky, nálada těžká a pochmurná v slati i delší čas potrvá; šedožlutost oblačného příkrovu stane se ihned nebezpečnou všeliké barvě a obraz slatí se sousedstvím keřů a stromů stává se pouze plochým. Za těchto bezvýrazných dnů jenom dekorativnost pokřivené vegetace zadržuje malebnost slatí oku malířovu.

(Váchal 2008: 137)

Neprostupnost se přestává jevit jako dočasná překážka, jako lesní stěna či vodní plocha, kterou lze přebrodit, přelézt, prosekat, obejít či probořit, je nezbytnou a kýženou kvalitou prostředí, a tedy i paradoxním cílem, který je vlastně dán coby zaklesnutí a selhání. Vysněná původnost či autenticita Šumavy se zjevuje ve chvíli nuceného, nesaturovaného konce putování – neurčitě a *před* předpokládanými místy, kde nejenže v ideálním případě² nikdo není a nebyl, ale kam se v neposlední řadě nedostane ani ten, kdo chce taková místa spatřit.

Opět zmínme jen několik příkladů, kde je nepřístupnost přímo či nepřímou zmíněna. Panenskost Šumavy je takto spojena s odlehlostí: „Leč zatím nerušenými zůstávají panenská místa v Tvém klínu, v pohraničí,

2 O žádném jiném zde však není řeči, zvláště pokud je takovým ideálem vedena Váchalova tržna za zaniklou Šumavu, a rovněž: protože literární předobraz nemá z principu alternativu.

mezi slatěmi nepřístupnými a v odlehlých končinách, turistickému ruchu vzdálených hvozdech“ (ibid.: 50). Turista, který volí bezpečné cesty, si k Šumavě de facto uzavírá cestu: „Bezpečný krok, jistota pohybů a iluze volného rozmachu turistova nejsou dlouho v šumavské končině hosty, ba hosty jen!“ (ibid.: 41). „Daleko od chat. Cestou neznačenou. Tudy neprojde noha turistova“ (ibid.: 53).

Takové zastavení ruku v ruce doprovází ztráta viditelnosti – šero, blokáda neforemné změti kmenů, korun a větví beztvářá mlhou či hustý déšť:

Ti však, z nemnohých nejopravdivějších přátel, kteří šumavskou krajinu s jejími hvozdy a slatěmi v celé její nádheře horské již poznali, zatouží spatřiti ji znovu, v pravé tvářnosti její, totiž uprostřed mlh, přišceří a mračen, s výšinami plnými par a s hvozdy dešti bičovanými.
(ibid.: 113).

Jsou to především mlhy, které tuto clonu tvoří. Mlhy, které Váchal pojímá v silném smyslu romanticky, mimochodem nikoli daleko od způsobu, kterými s fenoménem mlh pracuje kupříkladu Caspar David Friedrich. Mlhy takto prostředkují zkušenost, kterou jasná obloha a viditelná, přehledná Šumava neumožňují:

Co do mnohotvárnosti a rozmanitosti, počtu, velikosti a síly není šumavským mlhám v celé střední Evropě rovno. Slunce stěží jimi pronikne, vítr rozežene a déšť je prorazí. Nejhroznější krunýř země a závoj očí vrcholů!
(ibid.: 159).

Z vrcholu šumavské hory [...] obracím pohled svůj na druhou stranu tam, odkud má se rozechvívatí hrud', v místa v mlhách se ztrácející.
(ibid.: 37)

Oblibuji sobě zde za dnů plných mlh a par ve věcech zastřených tajemnou rouškou; čím blíže jsou svému prapřírodnímu původu živelné podstaty, tím lépe; ať již původem jich smyslové opojení přeludy nebo dokonce doteky neznámých sil.
(ibid.: 69)

Nedostupnost spojená se zastřenou viditelností či přímo neviditelností je zároveň i způsob, jakým autentická Šumava vůbec může přežít coby nedotknutá a v důsledku neviděná, lépe řečeno způsob, jakým se

Šumava coby autentická prokazuje:

Přál bych si přijít v styk s bludnými světly, hopsajícími po mokvavých pláních, u zahnívajících vývratů a sedících nehybně na slizkých pahejlech ve vlhku se topícího lesa. [...] Tím více chtěl bych být mocným kouzelníkem, abych zaklíti mohl před cizopasníky lidskými do neviditelných míst a bezpečí všechnu nádheru šumavského lesa. [...] Vše neplodné, žel, snění!
(ibid.: 69)

A konečně neschůdnost je doprovázena ztrátou orientace či přímo blouděním:

Celé hodiny možno blouditi v nejdivočejších dosud stále místech prapůvodních lesů šumavských, v končinách mezi Fallbaumem a Polední horou, Falkensteiny až po Klesruck. Možno se cele zničiti v jednotlivých pásmech močálových lesů, schvátiti se překonáváním výškových rozdílů a průchodů houštinami. Další, jižněji položená po obou stranách hranic divoká Šumava je stejně malebná a neschůdná v místech cestám odlehlých; možno tam zajíti v slatě a močály, z nichž těžce cesta zpět se hledá.
(ibid.: 55)

Jak u Klostermanna, tak v návaznosti i u Váchala ona „skutečná“, „ryzí“ Šumava neustále hrozí rizikem nenadálého bloudění, které čas od času stihne i místní horaly, nemluvě o nezkušených poutnících. Dostáváme se zde k jedné z klíčových kvalit Váchalovy fantazmatické „ryzí“ Šumavy: v radikálním případě se zjevuje až ve chvíli, kdy nevíme, kde se nacházíme, kdy sejít z cesty přechází v permanentní bloudění. Takové bloudění však v kontextu Váchalovy Šumavy netřeba pojímat jako pouhou dočasnou ztrátu směru a cíle, ale jako kýžený stav, kdy cosi jako začátek a konec cesty přestávají mít relevanci, neboť podstata takového bloudění tkví právě v tom, že poutník neví, *kdy* a *kde* z cesty sešel, a stejně tak obráceně. Pakliže trasa a cesta vystupují jako jistý typ narace a organizace viditelné, obklopující krajiny, pak je naznačené bloudění specifickým typem zakoušení místa a prostředí, které v posledku neplodí nic jiného než autistické a nespojitě obrazy: obrazy míst, která ve chvíli opětovného určení pozice nelze zpětně lokalizovat.

Právě z takových míst, lze-li vůbec o něčem jako o místě mluvit, se vynořují Váchalovy pozoruhodné obrazy lesů, „kde směřování růstu odzdola nahoru je pouze jedním z mnoha směrů a neovládá prostor, vertikálnost vztyčených stromů se ztrácí v chaosu vyvrácených kmenů

a větví“ (Ajvaz 1994: 186). Přestože Váchal v některých případech vycházel z předchozí fotografie, samotné dřevoryty z okraje pralesa či slatí – příznačně nazvané *dojmy* – samy o sobě kvůli absenci horizontu či perspektivního pozadí (podobná stanoviště jsou u Váchala nepřímou pojmána jako protiklad vyhlídky) v důsledku ani neumožňují postavit se do odvozeného stanoviště, nehledě na to, že vyobrazená příroda sama o sobě ztrácí integritu.

Jakou aspiraci pak těmto obrazům připsat (neboť zde pochopitelně neřešíme nic na způsob ontologie obrazu), než že se jedná o výtvarná fantazmata, která se z principu odchlípují jak od své předlohy, tak se vymaňují z Váchalova cestopisného vzpomínání? Váchalův text přese všechnu svou mnohohrstevnatost vede čtenáře po trasách autorova putování a poukazuje k pojmenovaným místům, kde je možné nalézt manifestaci obrazů, jejichž popis zároveň nabízí. Vede tedy čtenáře k ohniskům Šumavy, ovšem v důsledku mimo osu takového vyprávění. Dostáváme se tak do situace, kdy je třeba zabloudit, abychom našli obrazy, které zpětně nejde do cestopisu zasadit, neboť se vážou k místům, jež nemají polohu. Představují typ vzpomínky, o které lze buďto referenčně psát, ale za cenu její nekonkrétnosti („tam někde“), nebo ji vtělit v obraz, ale pouze jako fantazma a memento neurčité ztráty. Takovou knihu lze tedy pouze číst, ale nikoli prohlížet, a naopak dřevoryty lze pouze na přeskáčku listovat, zcela v duchu povahy samotných obrazů.

Prameny

KLOSTERMANN, Karel

1956 *Ze světa lesních samot, V ráji šumavském*. Vybrané spisy Karla Klostermanna 1, ed. Vítězslav Tichý (Praha: SNKLHU) [1894, 1893]

1972 *V ráji šumavském* (Praha: Odeon) [1893]

1986 *Črty ze Šumavy*, přel. Bohumil Nohejl (Plzeň: Západočeské nakladatelství) [1890]

VÁCHAL, Josef

2008 *Šumava umírající a romantická* (Praha/Litomyšl: Paseka) [1931]

Literatura

AJVAZ, Michal

1994 „Svět Josefa Váchala“, in Petr Hruška, Jan Pelánek, Michal Ajvaz (eds.): *Josef Váchal* (Praha: Argesteia), s. 151–249

MUSIL, Vladimír

2007 „Váchalova šumavská lekce“, in Josef Váchal: *Šumava umírající a romantická* (České Budějovice/Pelhřimov: Jihočeská vědecká knihovna/Nová tiskárna), s. 133–153

Wandering through Šumava or several notes on *Šumava dying and romantic* by Josef Váchal

The article covers several aspects of Josef Váchal's book *Šumava umírající a romantická* (Šumava dying and romantic, 1931): the inspiration from the novels of Karel Klostermann and motifs of inaccessibility, low visibility and taking the wrong way, which permeate Váchal's text and determine its images. These are interpreted as specific artistic phantasms from Váchal's travels through Šumava, i.e. as paradoxical images of places which cannot be assigned a specific location or be embodied in this peculiar book of travels.

Keywords

Czech fiction, Josef Váchal, Karel Klostermann, travels through Šumava, landscape painting/woodcutting, artistic phantasm